

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

POLGÁR SZABOLCS

AZ OROSZ FEJEDELEMSÉGEK (1380-1505)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

	Polgár Szabolcs	Olvasási idő	
	A középkori	kb. 60 perc	
	világ		

AZ OROSZ FEJEDELEMSÉGEK (1380-1505)

Az előző lecke a mongol hódítástól a 14. század utolsó negyedéig tartó időszakot tárgyalta. A **Rusz** nagy átalakuláson ment keresztül, de ez inkább csak a hatalmi viszonyokat jellemezte, amelyben a mongol uralom játszotta a fő szerepet. A másik külső hatalmi tényező **Litvánia** volt, amely a 14. században Kelet-Európa másik erős politikai központjává nőtte ki magát az **Arany Horda** mellett. 1386-ban létrejött a **lengyel-litván államszövetség**, aminek következtében egy új regionális nagyhatalom született. A Rusz egyik legerősebb fejedelemsége, a **moszkvai**, a két nagyhatalom által szabott keretek között próbált mozgásteret találni saját érdekei érvényesítésére. Északon **Novgorod** pedig a meglévő tekintélyének és függetlenségének a megőrzésére törekedett. A tananyagban előbb egy eseménytörténeti vázlat olvasható, Moszkvára és Novgorodra összpontosítva, utána pedig a gazdaságról, társadalomról és kultúráról következik egy összefoglalás. A tanulást megkönnyíti, hogy az előző tananyagból sok minden ismerős lesz, valamint az eseménytörténet és a társadalomtörténet szétválasztása is hasznos lehet.

I.

A **Moszkvai Fejedelemség** az 1370-es-80-as évtized fordulóján kedvező helyzetbe került. A *kulikovói győzelem* megmutatta Moszkva erejét, valamint annak a hosszabb folyamatnak az eredményét, ami Iván Kalita uralkodásával vette kezdetét. Ennek lényege a tatárokkal való együttműködés, ami kedvező helyzetbe hozta Moszkvát a rivális orosz fejedelemségekkel, leginkább Tverrel szemben, és lehetőséget adott számára, hogy egy szövetségesi rendszert építsen ki, ami ekkor még elsősorban a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemségre koncentrált. A külső helyzet szintén kedvező volt: a Horda válsága a mélypontra ért, ami jelentősen gyengítette a legfőbb vetélytársával, Litvániával szemben. A Horda lényegében elvesztette a befolyását a Dnyepertől nyugatra lévő területen. Moszkva tatárelles fordulatával azonos oldalon találta magát Litvániával, és ez egy hosszabb távú tatárelles együttműködés lehetőségét is jelentette. A kedvező lehetőség azonban gyorsan semmivé lett, miután **Toktamis** kán (1380-1395) átvette az irányítást a Hordában, és azonnal kezdeményezőként lépett fel. 1382-ben feldúlta és kifosztotta Moszkvát. **Dmitrij** fejedelem kénytelen volt ismét fizetni az adót és elfogadni a tatár fennhatóságot. A litván kapcsolatok azonban fennmaradtak.

Moszkva összeomlását látva, Novgorod megpróbált lazítani a moszkvai függésen, de csak néhány évig sikerült. Moszkva hamarosan újra megerősödött és Novgorod, Tver, valamint a korábbi szövetségesei felett ismét ellenőrzést gyakorolt. A Rusz feletti tatár uralmon nem változtatott a Horda újabb megrázkódtatása sem, amely **Timur** és **Toktamis** háborújának következtében érte (közvetlen pusztítást főleg a Volga-vidék szenvedett).

A Rusz a 14. század végén (Jurij Korjakov) (Wikimedia Commons). A Moszkvai Fejedelemség világos zölddel jelölve; látszik, hogy a törzsterületén kívül északon is hatalmas terület tartozott hozzá, beékelődve a Novgorodi Fejedelemség területébe (utóbbi rózsaszínnel jelölve). Az északi területek legnagyobb része Novgorodhoz tartozott, keleten egészen Permig.

Dmitrij nagyfejedelem 1389-ben meghalt, a trónt legidősebb fiára, **Vaszilijra** hagyta. I. Vaszilij (1389-1425) folytatta a közeledést Litvánia felé, ennek jele volt, hogy **Vytautas (Witold, Vitovt)** litván nagyfejedelem (1392-1430) lányát vette feleségül. A litvánok továbbra is aktív tatárellelens politikát folytattak, a Horda Dnyepertől keletre lévő részeiből is területeket próbáltak szerezni. 1395-ben, amikor Toktamis és a Horda válságos időket élt át, Moszkva ismét beszüntette az adófizetést a tatároknak, Vytautas pedig a Horda ellen indult harcba. A hadjárat azonban sikertelen volt, mert 1399-ben a *Vorszkla folyónál* a tatároktól vereséget szenvedett. Ezzel a litván terjeszkedés a sztyepp felé véget ért, a Timur támadását átvészelő Horda pedig újra erőre kapott és megtorlásként többször megtámadta a Ruszt (1408, 1410). Vaszilij 1412-ben Szarájba utazott, jelezve, hogy továbbra is alattvalója a Hordának. A moszkvai fejedelemnek hosszas erőfeszítésbe került, hogy saját fia számára biztosítsa a trónt, végül sikerrel járt, halála után kiskorú fia, Vaszilij követte a fejedelemség élén.

I. Vaszilij és felesége Szofija Vitovtovna portréja Fotyij (Photiosz) moszkvai metropolita díszruháján (szakkosz) (1417 körül) (Wikimedia Commons)

II. Vaszilij (1425-1462) hosszú uralkodása nem volt nyugalmas. Az egyik megoldásra váró feladat a politikai egység megteremtése volt. Ez érintette a trónöröklés kérdését is, mivel a nagyfejedelmek saját elsőszülött fiaikat favorizálták, de az öröklésbe a rokonok is bele akartak szólni. Emiatt körülbelül két és fél évtizedes küzdelem kezdődött, Vaszilij szembekerült nagybátyjával, Jurijjal (megh. 1434) és unokaöccseivel, Vaszilij Koszójjal és Dmitrij Semjakával. A harcokba a tatárok is bekapcsolódtak, gyakran járt tatár sereg a moszkvai földön. Dmitrij Semjaka II. Vaszilijt egy időre börtönbe záratta és megvakíttatta, de Vaszilijnak végül sikerült felülkerekednie (egy másik alkalommal pedig az újonnan megalakult, függetlenedett *kazányi tatárok* fogságába esett, majd váltságdíj ellenében kiszabadult). 1450 körül azonban Vaszilijnak sikerült a fejedelemség egységét többé-kevésbé helyreállítania. Litvániával 1449-ben szerződést kötött, amelyben megerősítették a békét, és egymás kölcsönös segítségéről is megállapodtak (korábban a litvánok Tvert és Rjazanyt szerződéses kötésével befolyásuk alá vonták, és Novgoroddal is kapcsolatban álltak). II. Vaszilijnak a Tver feletti befolyást sikerült visszaszereznie, az 1456-ban kötött szerződéssel. Ugyanebben az évben Moszkvának Novgoroddal szemben is sikerült keresztülvinnie akaratát. Vaszilij 1462-ben meghalt, a trónt fia, Iván örökölte.

II. (Vak) Vaszilij pecsétje, a végrendeletén (1462) (Wikimedia Commons)

Vaszilij uralkodásának idejére esett az **egyházi önállósodás**, a konstantinápolyi patriarchátustól történő függetlenedés egyik fontos eseménye. Az orosz egyház nem fogadta el a Konstantinápoly által kívánatosnak tartott egyházi uniót (az oszmán-török fenyegetés miatt a Bizánci Birodalom a Nyugat segítségében bízott, ezért a nyugati egyházhoz is csatlakozott volna). A ferrarai zsinaton részt vevő és 1441-ben Moszkvába visszatérő **Iszidor** metropolitát lényegében őrizetben tartották (végül Litvániába szökött). A metropolitai széket végül 1448-ban sikerült újra betölteni, az unióellenes **Iona** rjazanyi püspök metropolitává választásával. Konstantinápoly török kézre kerülésével az unió kérdése tárgyalanná, de az orosz egyház függetlenedése tartóssá vált (*autokefál* egyházzá vált).

Autokefál egyház: olyan státusz, amikor egy egyház egyházjogilag független helyzetben van, nem tartozik más autoritás alá. Az orosz egyház esetében a 15. század közepén következett be ez a helyzet. A konstantinápolyi pátriárkát továbbra is tiszteletbeli elsőbbség illette meg, de az egyház belső döntéseit a püspökök gyűlése hozta meg.

Iszidor metropolita útleírása Magyarországról: a ferrarai zsinatról hazatérő főpap Magyarországon keresztül utazott haza, és erről az útról leírást is készített. Az itt szereplő települések alapján eléggé pontosan tudjuk rekonstruálni az útját: Horvátország felől érte el a szűkebben vett Magyar Királyságot, amelyen délnyugat-északkelti irányban haladt át, említi többek között Segesdet, Csurgót, Lepsényt, Székesfehérvárt, Budát, Hatvant, Nagyutat, Mezőkövesdet, Muhit, Forrót, Kassát, Eperjest, Ólublót.

III. Iván uralkodása alatt (1462-1505) a **Moszkvai Nagyfejedelemség** a térség legerősebb politikai központjává fejlődött. Iván folytatta Moszkva hatalmának erősítését, még jobban próbálta Moszkva uralma alá vonni az időnként önállósodó fejedelemségeket. Uralkodása alatt sikerült **Tvert** és **Novgorodot** véglegesen Moszkvához csatolni. Tver ugyan formálisan

régóta Moszkva vazallusának számított, de a fejedelmei viszonylag önálló külpolitikát folytattak. Tver időről-időre kereste Litvánia (Lengyelország) szövetségét. Iván fejedelem a tveri bojárok politikai megosztására törekedett, amelynek eredményeként létrejött egy Moszkvát támogató csoport, ezzel egyidőben pedig több tveri előkelő állt moszkvai szolgálatba. Az utolsó összecsapás a két fejedelemség között 1484-ben következett be, 1485-ben **Tver** lemondott az önállóságáról, és immár végérvényesen Moszkva uralma alá tartozott.

A másik erős és többé-kevésbé független fejedelemség **Novgorod** volt, ott szintén elég jelentős volt a litván befolyás. Akárcsak Tver esetében, itt is több epizódja volt a küzdelemnek, Moszkva egyre szűkítette Novgorod mozgásterét, végül 1478-ban magához csatolta. Ezzel a Rusz keleti és északi fejedelemségeinek többsége Moszkva uralma alá került, csak Pszkov és Rjazany maradt ki egyelőre. Nyugaton azonban a lengyel-litván hatalom útját állta a moszkvai törekvéseknek. Iván sikeres lépései közé tartozott második házassága. Ekkor az utolsó bizánci császár unokahúgát, **Zoé Palaiologinát** vette feleségül, amivel a **bizánci örökséget** legitimálta, ettől kezdve a Rusz uralkodói a bizánci császárok törvényes örökösének számítottak.

A 15. század utolsó harmada a tatár uralom meggyengülését hozta, az idő Moszkvának dolgozott, a Horda lényegében önmagát számolta fel azzal, hogy az elszakadt részek egymással is vetélkedtek. Ebben a vetélkedésben III. Iván a **Krími Kánságot** támogatta a **Nagy Hordával** szemben (a Horda központi része, a Volga alsó folyásánál). Végül a tatároknak nem volt elég erejük arra, hogy megbüntessék engedetlen alattvalójukat, amiért az megtagadta az adó fizetését. 1480-ban a felvonuló tatár sereg az **Ugra** folyónál találkozott a moszkvaiak csapataival, de nem kezdeményezett csatát, némi várakozás után visszavonult. A későbbi hagyomány ezt az eseményt tekintette a „tatár iga” lerázásának.

Az Arany Horda felbomlása: *Krími Kánság.* Az Arany Hordából kivált rész, amelynek központja a Krím-félsziget volt, valamint hozzátartozott a Fekete-tengertől északra lévő sztyepp is. A 15. század végétől az **Oszmán Birodalom** vazallusa lett. *Kazányi Kánság.* Az Arany Hordából önállósult másik nagyobb kánság, 1438-1552 között, központi része a Volga és Káma környékén, az egykori Volgai Bulgária területén volt. *Kaszimovi Kánság.* Az Oka környékén a moszkvaiak tatár vazallus kánsága. *Jagoldajcsina.* A Donyec-vidéken, a mai Belgorod környékén rövid ideig fennállt tatár vazallus fejedelemség, a litván érdekszférában. A *Nagy Horda* a maradék terület, a központi rész volt.

Ha a hosszabb távú folyamatokat nézzük, **Novgorod** története a 14. század végétől egyre inkább a Moszkvával szembeni ellenállásról szól. Novgorod ugyan sokáig megőrizte függetlenségét, de hosszabb távon egyre inkább Moszkva került fölénybe, mivel egyre több fejedelemséget uralma alá tudott vonni, katonailag egyre erősödött. A másik lehetőség Novgorod számára a Litvániához (Lengyelországhoz) való közeledés volt, de a litván befolyás erősödése sem volt igazán reménytelen alternatíva. A legjobb lehetőség a függetlenség megőrzése lett volna, de ehhez egyre kevesebb eszköze volt a novgorodiaknak.

A kulikovói csatát követő tatár megtorlás Moszkva gyengülését eredményezte. Ezt kihasználva Novgorod lazítani próbált a moszkvai szövetségen, és **litván** fejedelmet

választottak maguknak. 1385-ben pedig bíraskodási reformot vezettek be, amelynek lényege az volt, hogy a novgorodi bíróság elnöke ezentúl a moszkvai metropolita helyett a novgorodi *érsek* lesz, aki mellé a novgorodi városrészek képviselőket küldhetnek. A *poszadnyik* és a *tiszjackij* szintén bírói jogkört kapott. A moszkvaiak azonban nem örültek a novgorodi törekvéseknek, és 1386-ban Dmitrij nagyfejedelem erővel kényszerítette vissza Novgorodot a korábbi szövetségi rendszerbe. A litván *Patrokij* fejedelmet elűzték Novgorodból.

Litvánia azonban továbbra is nagyon aktív maradt keleten. **Vytautas** volt talán egész Kelet-Európa legbefolyásosabb politikusa. A Litvánia által megszerzett területeken kívül az orosz fejedelemségekre is igyekezte kiterjeszteni befolyását. A Rusz keleti részén fennálló hatalmi megosztottság kedvező volt számára. Ugyancsak érdeke volt a Horda további gyengítése. 1399-ben Vytautas felajánlotta a Moszkvával szembeni segítséget Novgorodnak, azaz lényegében próbálta átállítani a saját oldalára. 1415-ben a litvánok újjászervezték az uralmuk alatt álló területen a **Kijevi Metropóliát**, ami Novgorod számára is alternatívát jelentett a moszkvai metropóliával szemben. Azonban ezt a lehetőséget elvetették Novgorodban. Az 1430-as évek ismét Moszkva gyengülését hozta, II. Vaszilij a trónkövetelőivel vívott küzdelméből Novgorod húzott hasznot: Moszkva területeket engedett át északon, és megígérte Novgorod jogainak tiszteletben tartását. Néhány év múlva azonban már arról értesülünk, hogy sereggel ment Novgorod ellen. Az 1440-es évek végén Novgorod befogadta Vaszilij legfőbb ellenfelét, Dmitrij Semjakát, és elismerte nagyfejedelemi címét. Dmitrij néhány év múlva, 1453-ban Novgorodban halt meg. Családjának tagjai Novgorodban maradtak, és ez kiváltotta Moszkva nemtetszését. 1456-ban ismét moszkvai sereg ment Novgorodba, amelyet a novgorodiak nem tudtak megállítani (*ruszai csata*). Semjaka özvegye és litván rokona elmenekültek, a novgorodiak békét kötöttek (*jazselbici szerződés*) a moszkvai nagyfejedelemmel. Eszerint a bíraskodásban a moszkvai nagyfejedelem befolyása tovább növekedett, a nagyfejedelem külön pecsétet kapott Novgorodban, Novgorod nem fogadhatott be menekülteket Moszkvából. Novgorod tízezer rubel hadisarcot fizetett.

A következő összecsapás Novgorod és Moszkva között 1470-ben következett be. Az új érsek megválasztás körül keletkezett ellentét. A novgorodiak két pártra szakadtak: a **Moszkva mellett** álló került szembe a **litván-barát** irányzattal. A Moszkva-pártiak azzal vádolták a másik csoportot, hogy a litván területen lévő Kijevi Metropóliához akarnak csatlakozni (ezzel egyidőben litván fejedelmet is hívtak Novgorodba). 1471-ben III. Iván moszkvai nagyfejedelem sereggel indult Novgorodba rendet tenni. A novgorodiak seregét a *selonyi csatában* legyőzte. Novgorod ismét kénytelen volt a Moszkva által diktált feltételeket elfogadni. Ezek súlyosabbak voltak az eddigieknél. Novgorod elfogadta, hogy most már véglegesen Moszkva *otcsinája* (részfejedelemsége) lesz, lemondott az önálló külpolitikáról, beleegyezett a Moszkva által küldött *namesztnyik* (helytartó, kormányzó) jogkörének növelésébe, területeket engedett át Moszkvának északon és hadisarcot is fizetett. 1475-ben a novgorodiak elégedetlenkedtek III. Iván helyi bíraskodásával, majd az elégedetlenség 1477-re arra a pontra jutott, hogy a *vecse*, a novgorodiak népgyűlése vette kezébe az ellenállás szervezését. Követeket küldtek III. Ivánhoz, amelyben állást foglaltak saját bíróságuk, tisztségviselőik és földbirtokaik védelmében, és elutasították a rájuk kényszerített moszkvai intézményeket. A megegyezési kísérlet eredménytelen volt, a moszkvai nagyfejedelem

felszámolta az autonóm novgorodi kormányzást, és helyette a moszkvai rendszert vezette be. Cserében megígérte, hogy a bojárirtokokat nem veszi el, és nem telepíti ki a novgorodiakat, valamint meghagyja a saját igazságszolgáltatásukat is. Néhány nappal később ahhoz is hozzájárult, hogy Novgorod saját maga szedheti be az adóját. 1478 januárjában a novgorodiak esküt tettek III. Ivánnak. Novgorod Moszkvához csatolása ezzel megtörtént. Moszkva ezzel egy újabb nagy lépést tett az orosz földek „összegyűjtésének” folyamatában.

II.

A Moszkvai Fejedelemség az uralma alá került területeket egy **hierarchikus, centralizált** hatalmi-igazgatási intézményrendszerrel igyekezett megtartani. A centralizáció és az uralkodó iránti tisztelet, az **alárendelődés** nem volt ismeretlen a moszkvai elit számára, mivel már nemzedékek óta a tatár hatalmi rendszerben szocializálódott. A tatár hatás mértéke azonban nem egyértelmű, nem arról van szó, hogy egy az egyben átvették volna az intézményeket, inkább a tapasztalatok, a mindennapi igények és gyakorlat alakította ki azokat. A moszkvai állam felépítése egy hosszabb folyamat eredménye volt. A kisebb fejedelmek, részfejedelmek moszkvai szolgálatba kerülésével a bojárokhoz hasonló szintre kerültek, de megtartották *knyaz* címüket és örökbirtokukat (*votcsina*) és szerződést kötöttek a nagyfejedellel. A szolgálat magában foglalta a katonáskodást is. A társadalom alsóbb szintjei szintén nélkülözték a közösségi szabadság lehetőségét. 1497-ben a parasztságnak a szabad költözködést is megtiltották, azzal, hogy a hagyományosan Szent György napján megengedett költözési lehetőséget is megvonták tőle.

A szabályozott és röghöz kötött társadalmi viszonyok kialakításával párhuzamosan az intézményrendszert is átalakították. A megnövekedett terület nagyobb hivatalnoki állományt, nagyobb hadsereget követelt. A szolgálatba állt embereknek birtokokat is adtak, de kevés volt a kiosztható föld. Novgorod elfoglalása után valamennyi (főleg egyházi) földhöz sikerült hozzájutni, de igazán nagy birtokai az egyháznak voltak. III. Iván ezért támogatta az egyházon belül jelentkező „**önzetlenek**” mozgalmát, akik lemondtak volna a földbirtokokról. Velük szemben álltak a **joszifljánusok** (Joszif Volockij nevéből), akik ragaszkodtak a földekhez. Az 1503-ban tartott zsinaton a joszifljánus irányzat győzött, amit a nagyfejedelem is elfogadott, így a szolgálati birtokok kérdését III. Iván idején nem sikerült megoldani.

Az udvar egyik fontos tisztviselője a *bolsoj namesztnyik* volt, hadvezéri, külpolitikai és bíraskodási feladatok tartoztak hozzá. A *namesztnyikok* a fejedelem szűkebb környezetéből kerültek ki, bizalmas emberek voltak, és általában a legelőkelőbbek közé tartoztak. Ők képviselték a nagyfejedelmi hatalmat a fejedelem távollétében, vagy a vazallus fejedelemségekben. A *volosztjel* az egyes körzeteket felügyelte, a *dvorszki* pedig az ügyek intézésére szervezett intézményeket, a **putyokat**. A *putyok* elsősorban a fejedelmi udvar működését biztosították (vadászat, solymászat, fejedelmi udvar ménese, élelmezés, étkezés, méhészet). Az egyik legfontosabb tisztség a kincstárnoki volt, ő felügyelte a befolyó jövedelmeket, és a tatároknak küldött adót, *vihodot*. A kincstárból (*kazna*) vált ki az önálló *kancellária* (addig az adószedéssel járó adminisztrációhoz tartozott).

A *putyok* élén bojárok álltak, akiknek egy ideig két csoportját különböztették meg: *puty* élén álló és „*putyba állított*”, 1442 után már csak az első kategória szerepel a forrásokban. Az

okolnyicsij eredetileg a határvidék felügyeletében töltött be szerepet, később a hadügyek irányítása is hozzá tartozott. Az udvari szolgálatban álló emberek földbirtokkal rendelkeztek. A bojároknak, egykori részfejedelmeknek (*knyazok*) örökletes birtokaik voltak (*votcsina*), a szolgálók másik része szolgálati birtokot kapott (*pomesztye*), őket nevezték *pomescsikoknak*. Ez a rendszer a 15. századtól lett egyre elterjedtebb.

A Rusz északi, északkeleti részén a 14-15. században növekedett a megművelt földterület aránya. Ez részben a déli fejedelemségekből elvándorolt lakosságnak is köszönhető, akik a tatár hatalom elől távolabbra költöztek. A földbirtoklás változásával, illetve a birtokok növekedésével a parasztság helyzete is változott. A *votcsina* és egyházi birtokokon a parasztok két alapvető kategóriája a *sztarozsilij* („régóta ott lakó”) és a *később letelepülők* („jövevények” ’szabadok’, ’rjadovicsok’, ’kabalások’, ’Szent György-napkor költözők’). Az újonnan betelepülőket gyakran kedvezményekkel hívták a birtokra. A nagyobb birtokok önálló gazdasági egységet alkottak, számos szakmára szükség volt. Ezeket szolgálók végezték, akinek egy része személyi függőségben lévő *holop* volt, mások *szabad* jogállásúak voltak, földdel is rendelkeztek.

Szentháromság-székesegyház, Szergijev Poszad. A freskóit Danyil Csornij és Andrej Rubljev készítette (szerző: Lodo27) (Wikimedia Commons)

Az **egyház** kedvező helyzetben volt továbbra is, a 15. században már nem annyira a Horda kánjai voltak fontosak, hanem a Konstantinápolyi Patriarchátus. A 14. század végén, 15.

század elején görög származású metropoliták álltak a Rusz egyházának élén (Kiprián, Photiosz, Iszidor). A püspökök kiválasztása a metropolita által összehívott gyűlésen történt, a fejedelem is beleszóllhatott a személyi ügyekbe. A Konstantinápoly és Róma közötti unió kérdésében az orosz egyház az egyesülést ellenezte (lásd fentebb Iszidor metropolita itáliai útját). Ez végül az önálló egyház kialakulását eredményezte. A 14. században a Bizánci Birodalomban népszerű **hészükhaszta** tanítás a Ruszba is eljutott. Az aszkézisre, világtól való elvonulásra ösztönző irányzatnak köszönhetően sok új kolostor létesült az északkeleti régióban. Az irodalomban egyik képviselője **Jepifanyij Premudrij** volt, aki **Radonyezi Szent Szergej** életírását készítette el. Szergej a szergijev poszadi Szentháromság-kolostor alapítója volt. A korszak másik nagy tiszteletben tartott egyházi szereplője **Permi Szent István** volt, aki kolostorok alapításán kívül a permiek között térített (Jepifanyij az ő életírását is elkészítette). A hészükhaszta hatására alakult ki az „önzetlenek” mozgalma (vezetőjük **Nyil Szorszki** [Szórai Szent Nilus] szerzetes [1433-1508]), illetve hatással volt a **Jozsif Volockijra** (1439-1515) is. Ebben az időben érkezett a Ruszba a bolgár **Grigorij Camblak** és a szerb **Pahomij Logofet**. Hazájuk török uralom alá került. Camblak Kijevi metropolita lett, Pahomij Logofet pedig a Moszkvai Fejedelemségben telepedett le, és irodalmi tevékenységet végzett. A kolostori építkezések mellett a fejedelmi központokban jelentős templomépítkezések is voltak (Moszkvában az Istenanya Születése-székesegyház, és az Uszpenskij-székesegyház). A Moszkvai Fejedelemségben alkottak a korszak leghíresebb ikonfestői, **Feofan Grek, Danyil Csornij, Andrej Rubljov**.

hészükhaszta (hészükhiazma): az ortodox kereszténység spirituális irányzata, a nyugalomra való törekvést, a világtól való elvonulást és szemlélődést helyezi előtérbe. Kezdetei a remeteszerzetességre vezethetők vissza. A 14. század elején *Grégoriosz Palamasz* (*Palamasz Szent Gergely*, 1296-1353) munkássága nyomán vált népszerűvé, és a bizánci kereszténység területén sok követője volt, így a Ruszban is.

Novgorod társadalomfejlődése más utat járt be, mint az északkeleti Rusz. Novgorod politikai rendszere a **poszadnyik**, a **vladika** (érsek) és a **vecse** (népgyűlés) hármásán nyugodott. A poszadnyikokat a 12. századtól választották és egyre inkább érdekképviseleti szerepe volt (a fejedellel szemben is). Az idők folyamán az egy időben hivatalban lévő poszadnyikok száma nőtt, a 15. században 36 poszadnyik volt Novgorodban (egyszerre). A szerepük azonban veszített a korábbi súlyából. Az érsekek szintén meghatározó szereplői voltak Novgorod politikájának. Az érsekeket a 12. század közepétől választották (a 14. században már a vecsén) és szintén közvetítő szerepe volt a fejedelmi hatalom és a város között. A vecse a 14. század végén már hosszú múltra tekintett vissza. Az ismert vecsegyűlések egy része az érsekválasztással volt kapcsolatban, más részük alkalmi ügyek, sérelmek miatt került összehívásra. Ilyen esetekben hosszú ideig tartó gyűlések alakultak ki, táborozással, és nem egyszer zavargásokkal kísérve, jelezve a társadalmi feszültségeket. A 15. században a novgorodi „függetlenség” eszméje is érezhető volt a vecse hangulatán, például 1477-ben Moszkva-párti embereket öltek meg a vecsén.

A novgorodi társadalom felső szintjén a **bojárok** voltak. Ők alkották a helyi arisztokráciát, eredetük a fejedelmi kíséret, a gazdag kereskedők, földbirtokosok körébe vezethető vissza, de a 14-15. században egységesen bojároknak nevezték őket. A bojárok után a „**tehetős emberek**” (*zsityji ljugyi*) csoportja következett. Ők nem lehettek *poszadnyikok* vagy *tiszjackijok*, de kisebb pénzbüntetést fizettek, mint a bojárok. Valószínűleg az alacsonyabb származású, de meggazdagodott emberek tartoztak ide, főleg kereskedők. Az ennél alacsonyabb szinten a városi **kézművesek**, **kisebb kereskedők** voltak. Ők alkották a „köznépet”. A társadalmi piramis legalján a szolgák voltak, őket a 15. században általában *holopoknak* nevezték. Novgorod társadalmi rétegződése hasonlít a nyugati városokéhoz, de sokkal kevésbé szabályozott jogilag. Novgorodban céhek sem alakultak ki, egyedül az *Ivanszkoje szto* nevű szerveződés emlékeztet az északi kereskedő *gildére*. Akárcsak a moszkvai régióban, itt is megfigyelhető a földbirtoklás arányának növekedése. A 15. században a nyírfakéreg leveleknek már 2/3-a földüggyekkel foglalkozott (a 11-13. században csak 1/4-e). A 14-15. században Novgorod Hanza-kapcsolatai megmaradtak, de ekkor már inkább Rigán, Dorpaton és Revalon keresztül (a *fejlécen: a Nürnbergi (Schedel-) Krónika Észak-Oroszországot ábrázoló térképrészlete* [Michael Wolgemut, Wilhelm Pleydenwurff, 1493] (Wikimedia Commons)). Nemcsak Novgorodnak, hanem Moszkvának és a többi orosz fejedelemségnek is kiterjedt távolsági kereskedelmi kapcsolatai voltak. A tatár uralom egyik pozitívuma volt a távolsági kereskedelem ösztönzése. A mongol világbirodalom Eurázsia hatalmas térségei között teremtett összeköttetéseket, és ez a részbirodalmakra bomlás után sem változott. Moszkva a fekete-tengeri, krími kereskedővárosokkal és a keleti, iszlám területekkel is kapcsolatban volt. Egy tveri kereskedő, **Afanaszj Nyikityin** leírást is készített keleti útról, amely egészen Indiáig tartott (1466-1472).

Magyarország és a Rusz a 15. században. A 14. században a magyar érdeklődés elsősorban a Rusz nyugati része, illetve Litvánia felé irányult, de a Hordával is voltak kapcsolatok, ezzel kapcsolatban magyar térítő szerzetesek tevékenységéről is tudunk. A 15. század végén a Moszkvai Nagyfejedelemség már komoly európai kapcsolatokkal rendelkezett, és az 1480-as évektől ebben Magyarország is részt vett. Hunyadi Mátyás 1482-ben lépett kapcsolatba III. Ivánnal, egy lengyelelles szövetség reményében. 1482-1489 között legalább három követségről tudunk a két ország között. 1482-1484-ben tartózkodott Magyarországon III. Iván követe **Fjodor Kuricin**, aki itt és Moldovában szerzett tudomást III. Vlad („Dracula”) havasalföldi fejedelem történetéről, amiből megírta a Drakula vajdáról szóló elbeszélését. Kuricint később eretnekséggel vádolták és kivégezték.

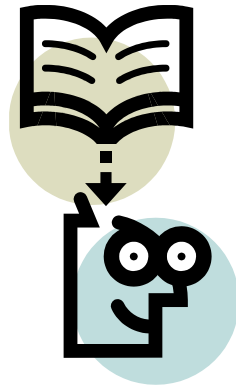
Eretnekség a Ruszban: a 14. század közepétől tudjuk követni a **sztrigolnyik**, illetve az ún. **zsidózó** eretnekséget. A sztrigolnyikokról Pszkvból vannak hírek, az egyházi hierarchia és vagyon ellen léptek fel. Hasonló nézetet képviseltek a novgorodi zsidózó irányzat hívei, akik között papok is voltak. Az előbbieken túl ők egyes dogmákat (szentháromság, feltámadás) is tagadtak. III. Iván viszont rájuk hivatkozva lépett fel a novgorodi vezetés és papság ellen. A nagyfejedelem Novgorodból eretnek vezetőket helyezett Moszkvába, akik itt az egyházi vagyonnal szemben nyilvánítottak véleményt. Ez egy eretnekellenes harcot indított el, amelynek vezetője *Joszif Volockij* volt (ebben Nyíl Szorszkij is támogatta), és végül sikerült megvédeni az egyházi birtokokat. Az eretnekek közül többeket kivégeztek.

Vecse Pszkovban (Apollinarij Vasznyecov, 1909) (Kartyini po russzkoj isztorii. 6. Red.: Knyazkov, Sz. A. Moszkva 1908-1913) (Wikimedia Commons).

Összegzés: A mongol hódítás előtt Kelet-Európa történetét a korábban kialakult régiók határozták meg: a sztyepp és az erdővidék, amelyek politikailag, kulturálisan és vallásilag is különböztek egymástól (a volgai bulgárok földrajzilag mindkettőhöz, vallásilag viszont az iszlám világhoz tartoztak). A mongol hódítás után a sztyepp vált az egész régió központjává, megszüntetve a politikai szétagoltságot. A Horda hatalma a 14. század végétől gyengülni kezdett, de a régi állapot nem állt vissza. Litvánia felemelkedésével új szereplő lépett be a térségbe. A Ruszban új törésvonal keletkezett, ami egy nyugati és egy keleti részre osztotta a területet. A nyugati lengyel-litván, a keleti pedig egyre inkább moszkvai fennhatóság alá került (egy alrégiónak tekinthető Novgorod és Pszkov, de ez is egyre inkább Moszkva alá került). A Horda bomlásával a Volga-vidék és a Krím önállósodott, utóbbi a 15. század végétől az Oszmán Birodalom vazallusa lett, ezzel hosszú időre biztosítva a sztyepp feletti ellenőrzést. A regionális politikai különbségekhez társadalmi, kulturális és vallási különbségek társultak, ezek hatása azonban igazán csak hosszabb távon, a tananyag témájának időhatárain túl érezte jelentősebben a hatását. A Rusz nyugati része Közép (Köztes)-Európa része lett, a keleti régióban pedig egy új hatalmi-társadalomszervezési modell, a Moszkvai Oroszország egyesítette előbb a Rusz részeit, majd azon túli területeket is elkezdett bekebelezni. Leegyszerűsítve, nyugaton (a Baltikumban is) megjelent a nemesi szabadság, városi autonómia, keleten viszont ezek hiánya, egy erősen központosított

állammal. Az, hogy ez a mongol (tatár) modell hatása, vagy egy történelmi tapasztalatból kialakított válasz a mongol kor előtti Rusz szétagolt és időnként kaotikus állapotának megszűntetésére, vita tárgya. Ami viszont hasonló volt a két régióban, az a jobbágyrendszer, a nagybirtok kialakulása.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

források

A középkori orosz történelem forrásai. Szerk.: Szili Sándor; főszerk.: Szvák Gyula. Budapest 2005.

Iglói Endre – Miskey Pál: *Régi orosz széppróza.* Budapest 1979.

Klima László: *Finnugor történet chrestomathia* II. Budapest 2002. (Novgorodi Első Évkönyv)

Klima László: *Finnugor történeti chrestomathia* III. Budapest 2005 (Jepifanyij Premudrij: Permi Szent István életírása)

tanulmányok, összefoglalások

Ágoston Magdolna: *Adalékok Moszkva felemelkedésének történetéhez.* Szombathely 1998.

Ágoston Magdolna: Moszkva hatalmának titka – érvek, ellenérvek. *Világtörténet* 2003/2, 3-15.

Ágoston Magdolna: III. Iván 1497. évi vörös viaszos pecsétje. *Világtörténet* 2004/2, 65-77.

Ágoston Magdolna: *A sárkányölő lovas és a kétféjű sas: multikulturális hatalmi szimbólumok III. Iván vörös viaszos pecsétjén.* Szombathely 2004.

Ágoston Magdolna: *Az orosz történelmi források terminológiája a 12-től a 16. századig*. Szombathely 2004.

Ágoston Magdolna: *A reneszánsz globalizáló hatása Oroszországban: III. Iván 1497. évi vörös viaszpecsétjének példáján*. Szombathely 2010.

Bótor Tímea: *A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336-1462) tükrében*. Ruzsisztikai Könyvek XXVIII. Budapest 2011.

Bótor Tímea: Adalékok az önálló orosz pravoszláv egyház megteremtésének történetéhez (13-15. század közepe). In: „Köztes-Európa” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk.: Bagi D. – Fedeles T. – Kiss G. Pécs 2012, 71-82.

Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest – Pécs 1998.

Font Márta: *Rusciától Moscoviáig*. Oroszország középkori gyökerei a kezdetektől a 15. század végéig. In: *Az Orosz Birodalom születési. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Szerk.: Frank Tibor Budapest 2016, 21-43.

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története*. Budapest 2001².

Gyóni Gábor: Moszkva és Novgorod küzdelme: „az orosz földek összegyűjtése”. In: *Az Orosz Birodalom születési*, i. m., 44-59.

Gyóni Gábor: *A középkori Novgorod politikatörténete*. Ruzsisztikai Könyvek XLVI. Budapest 2018.

H. Tóth Imre – Kristó Gyula: Orosz utazó a XV. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* 20/1 (1977), 142-145.

Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története. Orosz történelem I*. Ford.: Balogh M., Páll E., Kiss I. Budapest 1996.

Janyin, Valentyin, L.: *Nyírfakéreg levelek üzenete*. Budapest – Uzsgorod 1980.

Lihacsov, Dmitrij Sz.: *Oroszország kultúrája a reneszánsz hajnalán*. Ford.: Sztepanov Predrag, Sády Erzsébet. Budapest 1971.

Niederhauser Emil: A messzeség országa. Oroszország 500 évvel ezelőtt. *História* 1992. www.regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/92-056/ch11.html

Obolensky, Dimitri: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500-1453*. Ford.: Bódogh-Szabó P. Budapest 1999, 320-329, 428-437.

Pataky Márta: A kereskedelmi utak fejlődése Oroszországban és Afanaszij Nyikityin utazása. *Acta Universitatis Szegediensis (=AUSZ)*. *Acta Historica* 76 (1983), 25-38.

Radnóti Klára: *Európa Moszkóvia-képe a XV-XVI. században*. Ruszisztikai Könyvek X. Budapest 2002.

Ruzsa György: *A régi orosz festészet kapcsolatai. A kezdetektől a XVI. század végéig*. Budapest 1998.

Sashalmi Endre: A moszkvai fejedelemség 1389-1453. In: *Kelet-Európa és a Balkán 1000-1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs 2007, 185-191.

Sashalmi Endre: A moszkvai fejedelemség hadserege és hadszervezete (1462-1533). In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk.: B. Szabó János, Fodor Pál. Budapest 2019, 37-50.

Sashalmi Endre: Az orosz Dracula-történet a 15. század végi moszkvai nagyfejedelmi hatalmi ideológia összefüggésében. *Világtörténet* 2010 ősztél, 47-53.

Tardy Lajos: Az első orosz útleírás Magyarországról. In: *Uő: Régi hírünk a világban*. Budapest 1979, 23-28.

Varga Ilona: Az orosz orthodox egyház a kereszténység felvételétől az államegyház kialakulásáig. *Világtörténet* 1988/1, 56-67.

Vásáry István: *Az Arany Horda*. Budapest 1986.

a moszkvai fejedelemség magyar kapcsolatai

Ágoston Magdolna: III. Iván és Mátyás kapcsolataihoz. *AUSZ Acta Iuvenum Sectio Historica* 7 (1975), 107-124.

Ágoston Magdolna: Fjodor Kuricin magyarországi diplomáciai missziója. In: *Találkozások Oroszországgal. Szláv Történeti és Filológiai Társaság. Berzsenyi Dániel Főiskola. Oroszország népeinek története* 9. Szombathely 2005, 76-86.

Márki Sándor: Orosz-magyar érintkezések Mátyás király és a Jagellók korában. *Erdélyi Múzeum* 10 (1893), 555-566.

Szili Sándor: Hunyadi Mátyás szövetsége és a „magyarkérdés” az orosz diplomáciában a 15-16. század fordulóján. *Századok* 143/4 (2009), 773-800.

Zoltán András: Az óorosz Drakula-történet szerzője Kurycin vagy valaki más? *Világtörténet* 2010/2, 38-46.